

Looduslike pühapaikade inventuur arhiiviallikate põhjal Pärnumaa kihelkondades, mida läbib Rail Balticu trassikoridor: Tori kihelkond

Pärnumaa

Aruanne

Töö nr: 20020MT1

Tartu 2020

Tööd on rahastanud Keskkonnainvesteeringute Keskus ja Muinsuskaitseamet

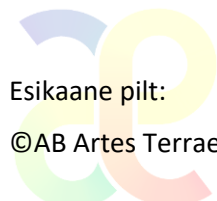
KESKKONNAINVESTEERINGUTE
KESKUS

MUINSUSKAITSEAMET

Töö on teostanud AB Artes Terrae OÜ, MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus ja Tartu Ülikool

Tellijaja: Muinsuskaitseamet
Tellijaja esindaja: Pikne Kama
Tellijaja kontaktid: Pikk tn 2, Tallinn pikne.kama@muinsuskaitseamet.ee
Projekti juht: Mart Hiob, PhD
Autor: Reeli Reinaus, MA
Töörühm: Mari-Ann Remmel, MA (MTÜ Eesti Kohapärimuse Keskus)
Riina Juurik, MA (Tartu Ülikool, arheoloog)
Valdo Valper, MA
Laura Mäemets, MA
Mart Hiob, PhD
Esikaane pilt: Maa-ameti kaardiserver

©AB Artes Terrae OÜ 2020

Sisukord

1. Töörühmaliiikmete nimi ja roll inventeerimisel	5
2. Välitööde toimumise ajakava	5
3. Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg	5
4. Ülevaade töö tulemuslikkusest	5
5. Inventeeritud kohad	6
6. Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele	7
7. Tööde käigus ettetulnud probleemid	7
8. Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmise kohta	8
9. Kasutatud kirjandus ja käsikirjad	8

1. Töörühmalikmete nimi ja roll inventeerimisel

Erinevatel tööetappidel osalejad:

Reeli Reinaus – vastutav koostaja antud kihelkonnas (arhiivitööd, teabepäeval esinemine, välitööde ettevalmistamine, välitööde märkmed ja fotod, järeltööd);

Reeli Reinaus – (arhiivitööd, välitööd);

Reeli Reinaus – (arhiivitööd, välitööde ettevalmistamine, välitööde märkmed ja fotod, järeltööd);

Reeli Reinaus – (projektijuhtimine, välitööde fotod, teabepäeval osalemine, järeltööd);

Reeli Reinaus – (GIS andmete loomine).

2. Välitööde toimumise ajakava

<i>Kuupäev</i>	<i>Küla</i>	<i>Inventeeritud objektid (sh leidmata või hävinud), intervjuud vms</i>	<i>Osalejad</i>
11.06.20	Tori, Kuiaru	Tori muuseumi külastus ja vestlus selle juhataja Lea Puustiga; kodulooliste uurimuste läbi vaatamine. Võimalike informantidega konsulteerimine. Kuiaru ohvrikivi.	Reeli Reinaus
27.06.20	Rätsepa, Randivälja, Tori, Oore, Levi.	Viinahaua tamm, Randivälja hiis ja hiieallikas, Levi ohvrikivi Moorits, vestlused kohalikega	Reeli Reinaus
02.07.20	Tori	Tori kihelkonna teabepäev, vestlused osalejatega	Reeli Reinaus
01.09.20	Muraka, Levi	Muraka Hiietukk, Levi Altma talu pärnaring	Reeli Reinaus

3. Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg

Ettevalmistustööd: kokku 40 tundi.

Välitööd koos teabepäevaga ja ettevalmistusega: 35 tundi.

Järeltööd: 30 tundi.

Kokku: 105 tundi.

4. Ülevaade töö tulemuslikkusest

Arhiiviandmete, kirjalike väljaannete ja kaardiandmete analüüsi ning välitööde ja teabepäevade läbiviimise lõpptulemusena selekteerus Tori kihelkonnas kokku u **18 potentsiaalset looduslikku pühapaika**. Lisaks sellele, et pühakohti oli vähe, oli iga paiga kohta ka väga vähe kirjalikku pärimust. Üsna tavaline oli see, et suulisi arhiiviteateid ühe paiga kohta oli vaid üks või kaks, sageli olid ka need antud vaid talukoha täpsusega.

Pühapaiku, kus viidi läbi rituaalseid toiminguid oli töödeldud andmete hulgas küll rohkem, kuid need olid teated seotud peamiselt Tõnni kultusega, mida iseloomustab see, et ohvriand viiakse tõnnivakka,

mis asub siis kas kuskil laka peal vms kohas. Ühel juhul oli tõnnivakk olnud ka puu õõnsuses, kuid ka Tõnniga seotud puudu endises Viinahaua, praeguses Rätsepa külas Siiraku talu juures on hävinud.

Mainitud nimekirjast jäid välja juba pühapaigana muinsuskaitse all olevad objektid ning samuti talud, mis olid seotud hiieponüümikaga, kuid millega seoses pärimust ei leidunud. Juba loodusliku pühapaigana kaitse all on järgmised kohad:

Ohverdamiskoht Hiiesaar, Muraka küla MK 11833;

Ohvrikivi, Muraka küla MK 11834;

Ohverdamiskoht, Selja küla MK 11838;

Võnnu kivi, Urumarja küla MK 11840;

Ohvrikivi, Võlli küla MK 11841.

Mainitud **18** paika olid tegelikult kõik algusest peale sellised, et tundus, et hea õnne peale võiks need üles leida, sest ükski arhiiviteade ei ütelnud, et need hävinud oleks. Hävinud paistis olevat vaid ohvrikivi Moorits Levi külas, mis aga siiski õnnestus üles leida. Kivi on küll õhatud, kuid selle tükid olid siiski leitavad ja jõekäärus alles.

Uusi paiku lisandus vaid üks – pärnaring Levi külas Altma talu juures, kuid selle puhul ei ole selle autentsus pühapaigana kuigi usaldatav.

Kokku sai Tori kihelkonnas inventeeritud **6** võimalikku pühapaika. Kusjuures **5** puhul neist oli leidmiseks tarvis kohalike abi ja juhatust. Erilist tänu väärivad siinjuures kohalikud Mait Laas ja Priit Rööp, kellega sai võimalike kohtade üle veel pikalt kirju vahetatud ja kellest esimene veel ka ise Viinahaua küla osas väikest uurimistööd tegi.

Inventeeritud kohtade hulgas on Randivälja hiis, mida saab vaadelda kompleksis seal asuva Silmaallikaga. Olen paiga nimetanud siiski Randivälja hiieks, kuna nii teda kohalikud kutsuvad, tegelikkuses jäävad hiis ja allikas napilt Randivälja külast välja ning kuuluvad ametlikult Taali küla alla.

Heal juhul võib ka Levi küla ohvrikivi ja sama talu õuel, mille lähedal kivigi on, vaadelda ka kui kompleksi, kuid ometi pole selleks erilist alust, sest pärnade kohta pole pärimusteateid.

Olukorras, kus Tori kihelkonnas juba on hiiepaiga või ohvrikivina kaitse all 4 tugeva pärimusega pühapaika ning ka arvestatav tõnnivaka kultus, polnud ka tegelikult kuigi üllatav, et ülejäänud teated olid suures enamuses väga lakoonilised ja fragmentaarsed, järelikult pole need, teadetes mainitud paigad, juba ka sel, kogumise hetkel, kuigi olulised olnud ja seetõttu neid praegu leida, polnudki kuigi tõenäoline.

5. Inventeeritud kohad

Inventeeritud kohad:

- 1) **Ohvrikivi** – Kuiaru küla (lokaliseeritud arhiivitööl);
- 2) **Ohvrikivi Moorits** – Levi küla (lokaliseeritud kohaliku elaniku abiga);
- 3) **Altma talu pärnaring** – Levi küla (lokaliseeritud kohaliku elaniku soovitusel ja juhatusel);
- 4) **Hiietukk** – Muraka küla (lokaliseeritud kohaliku elaniku abiga);
- 5) **Randivälja Hiiemägi** – Taali küla (lokaliseeritud kohaliku elaniku abiga);
- 6) **Randivälja Silmaallikas** – Taali küla (lokaliseeritud kohaliku elaniku abiga).

Perspektiivikad või välitöödel leidmata jäänud kohad (puudulike või vastuoluliste lähteandmete vm asjaolude tõttu), mille kohta võiks veel täiendavalt andmeid uurida (lisaks jäid kokkuleppeliselt inventeerimata võimalikud kabelikohad):

- 1) **Ohvrikivi** – Aesoo ja Leetva külad. Infot kivi lokaliseerimiseks napib. Kohalikud giidid ei tea;
- 2) **Mangu ohvrikivi** – Kõrsa küla. Jääb küllalt lähedale Randivälja hieele, ei teata;
- 3) **Ohvrikivi** – Riisa küla. Aadujaani talu karjamaal, Riisa-Tori tee lähedal raba servas, kohalikud ei tea;
- 4) **Põua hiis** – Suigu küla. Lokaliseerimiseks ainult info, et asunud karjamõisa maa peal, kohalikud ei tea.

Hävinud või väheperspektiivikad kohad:

- 1) **Kirikukask** – Aesoo küla. Hävinud;
- 2) **Ohvrikivi** – Kiisa kõrtsi juures. Kohalikud ei tea, kus on Kiisa kõrts olnud;
- 3) **Hiiesaar** – Levi küla. Altma talu juures. Kohalikud pakuvad, et see võis olla seal, kus Moorits on, aga kindlad nad ei ole;
- 4) **Raviallikas** – Levi küla. Raviallikas olnud Mooritsa-nimelise kivi all või kõrval, tõenäoliselt hävinud kivi õhkimise käigus;
- 5) **Ohvrikivi** – Oore küla. Kivi on hävinud talu omaniku sõnul;
- 6) **Püha tamm** – Rätsepa küla. Asunud Viinahaua talu väravas. Hävinud;
- 7) **Hiemäe allikas** – Selja küla. Kohalike sõnul hävinud;
- 8) **Ohvrikivi** – Veske küla. Kohta ei teata.

6. Üldine hinnang kohaliku rahvastiku järjepidevusele

Inventeerides sattusin ma kokku terve hulga inimestega, kes olid Tori kihelkonna põlised elanikud. Sain nende käest nii nõu kui ka juhatust paikade kohta, mida otsisin ja ka muud pärimuslikku teavet. Tundub, et seal kandis on vanade paikade väärtustamine ja nende hoidmine oluline, seda isegi inimeste poolt, kes ei ole põlised kohalikud. Kohtasin välitööde käigus näiteks Rätsepa külas meest, kes on võtnud oma südame asjaks niita heina vanalt lodjateelt. Samuti kohtusin ma Tori muuseumis toimunud teabepäeval terve hulga kohalikega, kes rääkisid veel peale ametliku osa lõppu pikalt erinevatest paikadest, oma mälestustest jne, vähemalt üks ligi kaheksakümnene mees oli neist lausa fenomenaalse mäluaga.

7. Tööde käigus ettetulnud probleemid

Võib-olla nende välitööde suurimaks probleemiks võis pidada seda, et Tori kihelkonnas ei paistnud olevat ühtegi sellist koduloolast, kes oleks huvitunud pühapaikadest. Küsisin võimalike inimeste järele nii Pärnu kui ka Tori muuseumist. Mulle soovitati inimesi, kes tunnevad ja on uurinud mingit kindlalt piirkonda – näiteks filmitegija Mait Laas, kes on võtnud oma südameasjaks hoida ja kaitsta Randivälja hiit ja Silmaallikat, või siis giide, kuid viimased olid siiski spetsialiseerunud veidi tähelepanuväärsema pärimushulgaga loodusobjektidele kui ühe segase teatega esindatud hiied või ohvrikivid.

Teadete vähesus oligi tegelikult põhiline probleem. Esiteks pole isegi sel juhul, kui näiteks kivi kohta on öeldud madal ja lame, leida objekti kirjelduse põhjal, kui paiga täpsuseks on antud küla või siis mingi talu maa. Teiseks, nagu ka eelnevalt mainisin, ühe ja sageli veidi segase pärimusteatega objekti puhul, on enam kui kindel, et see pole juba ka pärimusse üleskirjutamise hetkel kuigi oluline olnud ja seega seda tänapäeval leida või leida inimesi, kes seda paika mäletaksid või teaksid, on väga väikese tõenäosusega.

8. Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmise kohta

Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmiseks:

- 1) **Ohvrikivi**, Kuiaru küla - [Tor_Kuiaru_01];
- 2) **Hiietukk**, Muraka küla – [Tor_Muraka_01];
- 3) **Randivälja Hiiemägi**, Taali küla – [Tor-Taali_01];
- 4) **Randivälja Silmaallikas**, Taali küla – [Tor-Taali_02].

Töörühma ettepanek registreerida pärandkultuuri objektidena:

- 1) **Ohvrikivi Moorits**, Levi küla – [Tor_Levi_01];
- 2) **Altma talu pärnaring**, Levi küla – [Tor_Levi_02].

9. Kasutatud kirjandus ja käsikirjad

- Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteek.
- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) kohapärimuse andmebaas Koobas.
- Eesti kohanimearaamat <http://www.eki.ee/dict/knr/>.
- Eesti Kirjandusmuuseumi ERA Kohapärimuse kaardirakendus Maa-ameti kaardiserveris (mh ajaloolised kaardid, kultuurimälestised, looduskaitseobjektid, pärandkultuuriobjektid).
- Eesti Looduse Infosüsteem: www.eelis.ee.
- ERA fotokogu.
- ERA temaatiline kartoteek.
- ERA topograafiline kartoteek.
- ERA ja Eesti Kultuuriloolise Arhiivi (EKLA) käsikirjakogud.
- Jung, Jaan. Muinasaja teadus eestlaste maalt III. Kohalised muinasaja kirjeldused Tallinnamaalt (1910).
- Kaasik, Ahto. „Pühapaikade teejuht. Eesti põlised väekohad“ (2017).
- Rahvusarhiivi kaartide infosüsteemi digiteeritud kaardid.
- Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti andmebaas.
- Tilk, M. „Kodukandi suured kivid.“ Eesti Loodus, nr. 10 (1984).
- Tilk, Mihkel. „Külastame esivanemaid“. (1963).